

ŁUKASZ RAZOWSKI

SYMBOLIKA AUSCHWITZ

NA TLE SPORÓW WOKÓŁ MUZEUM

Spis treści

Wstęp6

Rozdział I: Historia sporów o symbole religijne w byłym obozie Auschwitz... 14

1.1. Kalendarium sporów wokół byłego obozu Auschwitz-Birkenau..... 14

1.2. Wizyta papieża Jana Pawła II w Auschwitz..... 15

1.3. Konflikt wokół klasztoru karmelitanek..... 19

1.4. Spór wokół kościoła w Brzezince 27

1.5. Spór o symbole religijne na tzw. polu prochów w Birkenau..... 27

1.6. Konflikt wokół krzyża na Żwirowisku..... 29

1.7. Wizyta papieża Benedykta XVI w Auschwitz..... 35

Rozdział II: Praktyki religijne w KL Auschwitz-Birkenau..... 39

2.1. Warunki bytowe w KL Auschwitz i ich wpływ na praktyki religijne wśród więźniów 40

a) Warunki mieszkalne 42

b) Odzież 43

c) Wyżywienie..... 43

d) Organizacja dnia..... 44

2.2. Praktyki religijne więźniów chrześcijańskich w KL Auschwitz 45

2.3. Praktyki religijne więźniów żydowskich w KL Auschwitz..... 53

Rozdział III: Symbolika Auschwitz. Jak powstała w środowisku polskim i żydowskim? Przyczyny odmiennych punktów widzenia. Symbole i symbolika w dialogu chrześcijańsko-żydowskim	66
3.1. Auschwitz – cmentarz – miejsce sakralne	66
3.2. Symbol zagłady narodów Europy i jego uwarunkowania polityczne.....	70
3.3. Symbol męczeństwa Polaków i chrześcijan.	72
3.4.Symbol zagłady Żydów	76
Zakończenie	83
Bibliografia	85

Wstęp

Niewielkie polskie miasto Oświęcim, którego historia sięga średniowiecza (prawa miejskie Oświęcim uzyskał w 1272 roku)¹, od lat pięćdziesiątych jest miejscem rozpoznawalnym na całym świecie². Słowo „Oświęcim” (a raczej „Auschwitz”, które stało się nazwą obozu koncentracyjnego stworzonego przez Niemców na przedmieściach Oświęcimia)³ jest wypowiedane z obawą, lękiem, nawet płaczem – budzi na świecie jedne z najgorętszych emocji, jest powodem gwałtownych konfliktów, o których nierzadko pisze prasa polska i zagraniczna.

W polskim mieście Oświęcimiu w latach czterdziestych ubiegłego wieku, niemieccy okupanci stworzyli największy w dziejach ludzkości obóz koncentracyjny nazwany *Konzentrationslager*⁴ *Auschwitz*. Stworzono go do walki z przeciwnikami politycznymi (i nie tylko) z terenu okupowanej Polski, następnie po rozbudowaniu KL Auschwitz na terenach pobliskiej Brzezinki (niemiecka nazwa: *Birkenau*) powstał obóz Auschwitz II, uznawany za miejsce masowej zagłady narodu żydowskiego. Był to efekt nazistowskiego planu ostatecznego rozwiązania tzw. kwestii żydowskiej.

Obóz istniał wraz ze swymi podobozami od 1941 roku do 27 stycznia 1945 roku, kiedy to wojska Armii Czerwonej wkroczyły do niego, gdy był już całkowicie opuszczony przez SS-manów. Rosjanie uwolnili nielicznych pozostałych tam więźniów, których hitlerowcy nie zdołali „ewakuować”, czyli przetransportować

1 A. Szyndler, *Osadnictwo żydowskie w Oświęcimiu w wiekach XVI-XVIII (do roku 1772)*, „Studia Judaica” 2002, nr 2 (10), str. 41.

2 Pierwszą próbą historycznego ujęcia zagłady była praca A. Eisenbacha *Hitlerowska polityka eksterminacji Żydów* (Warszawa 1951), wcześniejsze doniesienia na temat tego, co miało miejsce w obozie Auschwitz były blokowane przez rządy aliantów; [w:] K. Pilarczyk, *Szoah - cezura w nauczaniu Kościoła o Żydach i Judaizmie oraz w jego praktyce*, „Studia Judaica” 8/2005 nr. 1-2 (15-16), str. 147-148.

3 Podobnie jeśli chodzi o słowo Brzezinka – nazwa polskiej wsi obok miasta Oświęcimia. W pracy autor będzie używał niemieckiego odpowiednika Birkenau, jako określenia podobozu.

4 Niem. obóz koncentracyjny.

w morderczych marszach śmierci w głąb faszystowskich Niemiec. Oczom żołnierzy radzieckich ukazały się przerażające obrazy. Wyzwolili największy obóz zagłady, w którym zginęło (po ostatecznych obliczeniach i badaniach naukowych) ponad 1,1 miliona więźniów, w tym około 900 tysięcy Żydów.

Druga wojna światowa zakończyła się w maju 1945 roku, niemiecki hitlerowski obóz przestał istnieć 27 stycznia 1945 roku w chwili wyzwolenia. Nie skończyła się jednak historia tego miejsca, miasta, obiektu, który stał się cmentarzyskiem ponad miliona niewinnych ofiar szalonej ideologii (warto zaznaczyć, że zaraz po wyzwoleniu liczbę ofiar szacowano na kilka milionów⁵).

W byłym niemieckim obozie koncentracyjnym KL Auschwitz-Birkenau, po zakończeniu wojny najpierw utworzono więzienie NKWD⁶. Następnie muzeum – pomnik pamięci o ofiarach i zbrodniach nazistowskich. Powstało ono z inicjatywy byłych wyzwolonych więźniów, którym udało się przeżyć. Obóz w formie muzeum miał zostać zachowany w niezmienionej formie (baraki, budynki funkcjonalne, krematoria, magazyny) dla potomnych jako przestroga, namacalny dowód tego, do czego jest zdolny totalitarny fanatyzm i chore ideologie, które niestety nie zniknęły wraz z pokonaniem III Rzeszy. Nie zburzono baraków, wysadzone przez uciekających w popłochu Niemców komory gazowe i krematoria zachowano tak, jak je znaleźli żołnierze radzieccy. W magazynach natrafiono na makabryczne dowody zbrodni (włosy) oraz mienie zrabowane więźniom, którego nie zdążono w porę wywieźć do Niemiec. Część z tych rzeczy została zachowana w ramach muzealnej ekspozycji.

Zaczął się kolejny etap historii terenu miejsca w Europie znanego pod nazwą „Auschwitz” – życie muzeum zbrodni ludobójstwa, systematycznej zagłady narodu żydowskiego, męczeństwa Polaków, Rosjan, Romów i innych przedstawicieli narodów okupowanej Europy.

Zarazem pojawił się problem, o którym będzie traktować niniejsza praca – problem stawiania symboli religijnych w tym miejscu. Wiadomo nie od dzisiaj, że konflikty religijne należą do najzacieklejszych i najgwałtowniejszych konfliktów,

5 Tuż po wyzwoleniu uważano, iż w obozie w czasie wojny zginęło kilka milionów ludzi (4-5 milionów ofiar). Niedawne badania z lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku przyniosły inne, uznane za oficjalne, wyniki badań liczby pomordowanych w Auschwitz – na około 1,1 miliona ofiar (przyp. autor).

6 *Biuletyn Towarzystwa Badań nad Oświęcimiem* 2007, nr 50.

jakie mogą zaistnieć. Muzeum stało się poniekąd miejscem takiego sporu, wywołanego głównie poprzez problem symboliki religijnej. Konflikt ów dotyczy z jednej strony chrześcijaństwa, z drugiej zaś judaizmu. Miejsca takie, jak jedno z największych cmentarzysk na świecie, a zarazem miejsce cierpienia przedstawicieli wielu religii, miejsce męczeństwa, jak najbardziej zasługują na uczczenie. Przedstawiciele religii, których wyznawcy ponieśli śmierć w Auschwitz, pragną na swój sposób upamiętnić swoje ofiary i oddać im hołd. Właśnie w tym sposobie oddania czci, w symbolach, które dla różnych grup stanowią inne, nieraz diametralnie różne przesłanie (z czego nieraz wielu uczestników sporów czy obserwatorów nie zdaje sobie sprawy), kryje się problem.

Niniejsza praca stara się być pracą historyczną, opisującą przebieg sporów o symbole religijne, mających miejsce wokół Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, trwających od roku 1984 (data postawienia klasztoru karmelitanek w pobliżu byłego obozu) do roku 2006 (rok wizyty papieża Benedykta XVI w byłym obozie, dnia 28 maja 2006 roku). Konflikty owe przebiegały na linii stosunków polsko-żydowskich i zarazem chrześcijańsko-żydowskich. Były one równocześnie odbiciem stosunków między tymi dwoma religiami na terenie Polski w owym okresie czasu, na co zwraca uwagę ks. Waldemar Chrostowski⁷. Spory skupiały się głównie na symbolach katolickich (klasztor karmelitanek, kościół w Brzezince, tzw. krzyż papieski), jak również na żydowskich i chrześcijańskich zarazem (tzw. pola prochów). Ma to bezpośredni związek z tematyką religioznawczą, gdyż opisując przebieg sporów wokół symboli, praca ta ma na celu pokazać, jak wyglądały wzajemne stosunki chrześcijan i żydów w Polsce i na świecie na przełomie wieków. Nie chodzi jednak o stosunki deklaratywne, ale bezpośrednie, które przebiegały na linii społeczeństw, a także takie, które pokazywały media, a więc środowiska bezpośrednio związane z życiem. Wszystko to wiąże się z zaangażowaniem w debatę i spory ważnych i uznanych osobistości, zarówno jeśli chodzi o władze Kościoła katolickiego (tutaj należy wspomnieć przede wszystkim papieża Jana Pawła II, głowę Kościoła w Polsce prymasa Józefa Glempa czy też arcybiskupa Franciszka Macharskiego i biskupa Tadeusza Rakoczego), jak i społeczności żydowskiej (m.in. Naczelnny Rabin Polski pan Noskowicz czy noblista, były więzień obozu Auschwitz-Birkenau, Elie Wiesel). Właśnie z powodu tych osób, jak również poprzez

7 Patrz przyp. 86.